

آفرینش مکان پایدار

تأملاتی در باب نظریه طراحی شهری

دکتر کورش گالکار

۱۳۹۰

مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی
۴۷۰

آفرینش مکان: پایدار: تأملاتی در باب نظریه طراحی شهری

دکتر کورش گلکار

ویراسته فروغ کاظمی

حروفچینی و صفحه آرایی: فریبا باباخانی

طراح جلد: مریم علیرضایی

ناشر چاپ: صفر ممیزاد

شمارگان: ۲۰۰۰

قیمت: ۱۵۰۰۰۰ ریال

ناشر: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی

کلیه حقوق تا پنج سال برای دانشگاه شهید بهشتی محفوظ است.

گلکار، کورش ۱۳۳۸-

آفرینش مکان پایدار: تأملاتی در باب نظریه طراحی شهری / کورش گلکار. - تهران: دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۹۰.
بیست، ۵۱۰ ص: مصور، جدول. - (انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۴۷۰).

ISBN : 978964457218

واژهنامه.

کتابنامه.

۱. شهرسازی. ۲. شهرسازی - طرح و برنامه‌ریزی. الف. دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات.
ب. عنوان.

۳۰۷

HT ۱۶۶ گ ۷ | ۷ ۱۳۹۰

۱۳۱۶

۳۶۱۳۱

۱۳۹۰

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه شهید بهشتی

کد ناشر ۱۰۰۱۷۳۴

www.sbu.ac.ir

فهرست

تقریظ اول.....	سیزده
تقریظ دوم.....	پانزده
پیشگفتار و سپاسگزاری.....	هفده
مقدمه.....	۱
بخش اول: نظریه.....	۱۹
فصل اول چستی طراحی شهری.....	۲۱
مقدمه.....	۲۱
شبهات خانوادگی تعریفها.....	۲۲
سیر تکامل مفهوم طراحی شهری.....	۲۶
مرحله اول: دوران جنینی طراحی شهری.....	۲۸
مرحله دوم: دوران نوزادی طراحی شهری.....	۳۱
مرحله سوم: دوران کودکی طراحی شهری.....	۳۴
مرحله چهارم: دوران نوجوانی طراحی شهری.....	۳۶
مرحله پنجم: دوران بلوغ طراحی شهری.....	۴۱
نتیجه.....	۴۴
فصل دوم: نظریهها و فراتنظریهها.....	۵۵
مقدمه.....	۵۵
مفهوم نظریه طراحی شهری.....	۵۸
سودمندی نظریه.....	۶۱

۶۳	..... رویکردهای مختلف به گونه‌شناسی نظریه‌های طراحی شهری
۶۴	..... رویکرد رایج
۷۱	..... رویکردهای دیگر
۸۳	..... نتیجه
۸۷	..... فصل سوم: مدل مکان پایدار
۸۷	..... مقدمه
۹۰	..... تعریف "کیفیت"
۹۲	..... حالت وجودی کیفیت
۹۶	..... طراحی شهری "خوب" و کیفیت‌های آن
۹۷	..... کیفیت‌های طراحی شهری "خوب" از دیدگاه نظری
۱۱۰	..... کیفیت‌های طراحی شهری "خوب" از دیدگاه تجربه‌های عملی
۱۱۹	..... چارچوب نظری برای تبیین مؤلفه‌های کیفیت طراحی شهری
۱۲۰	..... مدل اپلپارد: حالت‌های ادراک انسانی
۱۲۳	..... مدل لنگ : نیازهای انسانی
۱۲۴	..... مدل کانتر: مؤلفه‌های مکان
۱۲۶	..... مدل پیشنهادی: مدل مکان پایدار
۱۳۱	..... نتیجه
۱۳۹	..... فصل چهارم: انگاره شهر پایدار
۱۳۹	..... مقدمه
۱۴۱	..... توسعه پایدار
۱۴۴	..... طراحی شهری پایدار و اصول آن
۱۴۶	..... نظریه شهر فشرده
۱۴۹	..... انگاره شهر فشرده ایرانی
۱۵۵	..... چالش نوسازی شهری ناپایدار
۱۵۹	..... نتیجه

۱۶۱	فصل پنجم: منظر شهری
۱۶۱	مقدمه
۱۶۲	اهمیت منظر شهری
۱۶۴	جایگاه منظر شهری در تعامل انسان - محیط
۱۶۷	قرائت متن شهر
۱۷۰	سیر تکامل مفهوم و نقش منظر شهری
۱۷۰	منظر شهری آرایشی / تزئینی
۱۷۴	منظر شهری عملکردگرا / برنامه محور
۱۷۸	منظر شهری ادراکی / زمینه گرا
۱۸۲	منظر شهری پایدار / مؤسسه مند
۱۸۶	نتیجه
۱۸۹	فصل ششم: آموزش
۱۸۹	مقدمه
۱۹۱	ظهور دوره های آموزشی طراحی شهری
۱۹۴	محتوای آموزشی دوره ها
۱۹۵	تنوع دوره های آموزشی
۱۹۸	مشابهت ها و تفاوت های محتوایی برنامه های درسی
۲۰۲	روش های آموزش
۲۰۲	چارچوب کلی روش های آموزشی
۲۰۳	روش های آموزش عملی طراحی شهری
۲۰۸	دانش و مهارت های اساسی
۲۰۸	دانش و مهارت های اساسی از دیدگاه معلمان
۲۱۶	دانش و مهارت های اساسی از دیدگاه استخدام کنندگان
۲۱۷	تعیین حداقل دانش و مهارت های مورد نیاز
۲۲۵	نتیجه

۲۳۱	بخش دوم: نظریه در عمل
۲۳۳	فصل هفتم: فرایند طراحی شهری
۲۳۳	مقدمه
۲۴۲	ریخت‌شناسی الگوهای مختلف فرایند طراحی شهری
۲۴۳	فرایند طراحی شهری دکارتی - استقرایی
۲۴۵	فرایند طراحی شهری فرضیه‌آزما - قیاسی
۲۴۷	فرایند طراحی شهری مسئله‌گشا - تصمیم‌ساز
۲۴۸	فرایند طراحی شهری خلاقانه
۲۵۲	فرایند طراحی شهری جامع - عقلایی
۲۵۶	فرایند طراحی شهری راهبردی
۲۶۴	فرایند طراحی شهری ارتباطی
۲۶۹	بررسی تطبیقی فرایندها
۲۶۹	بررسی ریخت‌شناختی
۲۷۳	بررسی اصطلاح‌شناختی
۲۷۴	بررسی نظم و ترتیب مراحل
۲۷۵	بررسی معرفت‌شناختی
۲۷۶	بررسی نقش عقلانیت
۲۷۷	بررسی امکان‌بهینه‌یابی راه‌حل‌ها
۲۷۹	بررسی جایگاه حقیقت و قدرت
۲۸۱	دانش، قدرت، طراحی شهری: مثلث تحقق‌پذیری فرایند
۲۸۸	نتیجه
۳۰۱	فصل هشتم: چشم‌انداز و چشم‌اندازسازی
۳۰۱	مقدمه
۳۰۲	تعریف چشم‌انداز
۳۰۴	چشم‌انداز شهر

۳۰۵	اهمیت و جایگاه چشم‌انداز در فرایند برنامه‌ریزی و طراحی راهبردی
۳۱۰	گونه‌های عام چشم‌انداز
۳۱۲	فرایند چشم‌اندازسازی
۳۱۳	مدل چشم‌اندازسازی "سی-دی-اس"
۳۱۷	مدل چشم‌اندازسازی "ارگون"
۳۲۲	پایه‌های اصلی فرایند چشم‌اندازسازی
۳۲۳	نمونه‌هایی از بیانیه چشم‌انداز
۳۲۷	خلاء موجود در زمینه صورت‌بندی بیانیه چشم‌انداز
۳۲۸	یک چارچوب مفهومی پیشنهادی برای صورت‌بندی بیانیه چشم‌انداز
۳۲۹	نظم سلسله‌مراتبی عناصر در بیانیه
۳۲۹	مؤلفه‌های سازنده بیانیه
۳۳۰	ویژگی‌ها و شکل بیانیه
۳۳۲	نتیجه
۳۳۷	فصل نهم: مکان‌سنجی
۳۳۷	مقدمه
۳۳۹	ضرورت سنجش کیفیت مکان‌های شهری و مشارکت مردم
۳۴۱	مروری بر تکنیک مکان‌سنجی و ویژگی‌های آن
۳۴۹	محتوای چک لیست مکان‌سنجی
۳۴۹	بخش یک: پرسش‌های پایه
۳۵۰	بخش دو: پرسش‌های فشرده
۳۵۱	بخش سه: پرسش‌های جامع
۳۶۸	تنوع حالت‌های اجرای مکان‌سنجی
۳۶۹	نتیجه
۳۷۳	فصل دهم: سنجش وضعیت مکان
۳۷۳	مقدمه

۳۷۵	..... تاریخچه شکل‌گیری تکنیک سوات
۳۸۰	..... مفاهیم پایه
۳۸۶	..... مناسب‌سازی تکنیک سوات برای طراحی شهری
۳۹۲	..... نتیجه
۴۰۱	..... فصل یازدهم: فرآورده‌های طراحی شهری
۴۰۱	..... مقدمه
۴۰۲	..... فهم جزء در بستر کل: تعامل مقیاس‌های فضایی
۴۰۴	..... الگوهای سه‌گانه عمل طراحی شهری
۴۰۴	..... الگوی طراحی شهری ساخت‌وسازگرا
۴۰۵	..... الگوی طراحی شهری حفاظت‌گرا
۴۰۵	..... الگوی طراحی شهری جامع‌گرا
۴۰۷	..... گونه‌بندی فرآورده‌های طراحی شهری
۴۱۲	..... یک تجربه طراحی شهری: الگویی برای هدایت و کنترل چند سطحی
۴۲۵	..... نتیجه
۴۲۷	..... کتابنامه
۴۵۵	..... واژه‌نامه تفصیلی فارسی به انگلیسی
۴۷۵	..... واژه‌نامه تفصیلی انگلیسی به فارسی
۴۹۷	..... نمایه

تقریظ اول

دکتر کورش گلکار را از زمان اشتغال به تحصیل ایشان در رشته معماری دانشگاه شهید بهشتی می‌شناسم؛ دورانی که با سخت کوشی، کسب دانش نظری و تلفیق آن با زمینه عملی این حرفه را هدف خود قرار داده بود. دکتر گلکار سپس به دانشگاه تهران رفت تا تحصیلات خود را در حوزه شهرسازی ادامه دهد. او بعداً به دانشگاه سیدنی رفت تا پس از تکمیل مطالعات تخصصی خویش در مقطع دکترای طراحی شهری در سال ۱۳۷۶ به ما در گروه آموزشی طراحی شهری دانشگاه شهید بهشتی بپیوندد. ظاهر شدن دکتر گلکار در مقام یک مدرس بسیار فعال، خیلی زود به انتخاب ایشان به مدیریت گروه آموزشی شهرسازی و ایفای نقش محوری در برنامه‌ریزی درسی و راه اندازی اولین دوره دکترای طراحی شهری کشور در دانشگاه شهید بهشتی انجامید. مقالات تحقیقاتی او که براساس گزارش نمایه ISC از پراستنادترین منابع طراحی شهری ایران هستند و کتاب *کنسوکاوی در تعریف طراحی شهری* ایشان، که سهم قابل‌ملاحظه‌ای در ابهام‌زدایی از تعریف و سرشت این رشته در کشور داشت، از جمله دستاوردهای تلاش‌های پژوهشی وی به شمار می‌رود. اینک با تصنیف و انتشار کتاب حاضر، یعنی *آفرینش مکان پایدار*، که در حقیقت مجموعه مطالعات و تجربیات ایشان را دربرمی‌گیرد، دکتر گلکار منبع بسیار ارزنده‌ای را به جامعه طراحان شهری، پژوهشگران و دانشجویان این رشته تقدیم نموده است؛ اثری که بی‌تردید پایه مستحکمی را برای تحقیقات و تألیفات بعدی در کشور در افق بلندمدت فراهم خواهد آورد.

اینجانب به عنوان دوست و همکار در کنار ویژگی‌های علمی از شخصیت صادق، جدی و پرتلاش ایشان بهره‌مند بوده است و توفیق ایشان را از خداوند متعال مسئلت دارم.

علی غفاری

استاد طراحی شهری دانشگاه شهید بهشتی

پاییز ۱۳۹۰

www.ketab.ir

تقریظ دوم

کوروش گلکار را از سال ۱۳۶۴ می‌شناسم؛ اولین آشنایی در دروس کارشناسی ارشد شهرسازی دست داد. نظم، پشتکار، دقت نظر و فروتنی او آشنایی را به دوستی رسانید و هم این سبب شد تا اولین کار حرفه‌ای مشترک در طرح تفصیلی یزد به ثمر نشیند. گام زدن در کوچه پس کوچه‌های این شهر حیرتانگیز و گفتگوهای حرفه‌ای، دوستی را عمیق‌تر کرد. بعدها، او راهی استرالیا شد برای تعمیق دانش نظریه‌ای و فلسفی خود در شهرسازی با گرایشی که به سبب معمار بودنش او را به حیطه طراحی شهری رسانید. همان گونه که انتظار می‌رفت وقت را به بهبودی نگذارید و چند سالی بعد با کوله‌باری از دانش و نظریه به وطن بازگشت و راه خود را در دانشگاه و حرفه دنبال کرد.

از دور او را نظاره می‌کردم و باز همان گونه که انتظار داشتم او را دیدم که مسئولانه راه برگزیده را دنبال می‌کند، به همان اندازه که می‌آموزد به حرفه نیز می‌پردازد و سعی بر آن دارد که رابطه‌ای علمی بین نظر و عمل برقرار کند. آرام آرام قدم به وادی نوشتن گذاشت، که آنچه رویاروست نتیجه این راه طولانی است. با اعتقاد به طراحی شهری، به عنوان یک رشته دانشگاهی میان‌دانشی، به آگاهی رسانی در مورد این رشته جوان پرداخت و در همه جا سعی کرد که ابعاد گسترده این رشته را بازنشاساند چه در میان صاحبان حرفه معماری و شهرسازی و چه در میان صاحب کلامان و نظریه‌پردازان شهر.

کتاب کنونی، نتیجه تلاش او در چندین سال کار دانشگاهی و کار حرفه‌ای است؛ تلاشی که هم انتشارات قبلی او را دربردارد و هم نتیجه تأملات شخصی اوست. کتاب از این بابت جذاب است که می‌تواند به عنوان منبعی برای دریافت نظرات گوناگون در باره طراحی شهری بدان رجوع کرد؛ از آن سبب جلب نظر می‌کند که نویسنده تلاش کرده بدون پیش‌داوری، آنچه در باب این رشته گفته شده است گرد آورد و این دقت مانع از آن نشده است که نویسنده نظر و دیدگاه خود را در مورد رشته طراحی شهری بازگو نکند. هرچا نقل قولی کرده یا تعریفی آورده است، نظر خود را نیز ابراز داشته است و این به خواننده کتاب امکان می‌دهد که خود در مورد درستی یا نادرستی دیدگاه‌ها و نظرات مطرح شده تصمیم‌گیری کند و مطلب مورد نظر خود را بیابد.

بی تردید کتاب با نقد و نظر فراوان همراه خواهد بود، ولی آنچه مهم است بستری فراهم خواهد آورد که نقد و نظرها از پرده برون افتند و زمینه برای بسط دانش طراحی شهری فراهم آید. کتاب می‌تواند در زبان پارسی به عنوان مرجعی جدی برای دانشجویان و صاحبان حرفه قرار گیرد و جای خود را در میان دیگر منابع بازیابد.

سید محسن حبیبی

استاد شهرسازی دانشگاه تهران

۱۳۹۰/۲/۱۰

www.ketab.ir

پیشگفتار و سپاسگزاری

این کتاب حاصل دو دهه تأملات نظری و تجارب عملی نگارنده در حوزه طراحی شهری است، دو دهه‌ای که در آن دانش و حرفه طراحی شهری شاهد تحولات اساسی بوده و به نوعی خود را به عنوان عضوی از اعضای خانواده رشته‌های طراحی محیط تثبیت و به رسمیت شناسانده است. اساساً هدف طراحی شهری فراهم آوردن پاسخ‌های نظری و تجربی برای دو مسئله اصلی است: مسئله "نظم" و مسئله "تغییر" فرم سه بعدی شهرها. این امر به معنای در همتنیدگی و غیرقابل انفکاک بودن نظریه و عمل در طراحی شهری است. چنانچه بپذیریم که راستی آزمایی، پالایش و در نهایت تکامل نظریه طراحی شهری، به مثابه گونه‌ای از فعالیت علمی، تنها از راه آزمون تجربی گزاره‌ها و تلاش در ابطال و حذف فرضیه‌های نادرست امکان پذیر است، لاجرم وحدت ذاتی دو مفهوم ظاهراً متضاد نظریه و عمل را باید پذیرا شد. براساس چنین دیدگاهی، نگارنده کوشش‌های حرفه‌ای طراحی شهری را به عنوان بخش ضروری و جدایی‌ناپذیر از فرایند نظریه‌پردازی طراحی شهری می‌پندارد و بر این باور است که "نظریه" طراحی شهری "به مثابه گوهری است که آن را تنها از راه عمل" می‌توان صیقل داد و نظم دقیق بخشید.

حضور عملی در دو عرصه رشته و حرفه طراحی شهری، تدریس و پژوهش دانشگاهی از یک سو و تهیه پروژه‌های تخصصی از سوی دیگر، نگارنده را به دیدگاه "نظریه برای عمل" و دوری از این باور که نظریه‌پردازی دغدغه‌ای صرفاً فکری است متمایل نموده است. اتخاذ دیدگاه وحدت نظریه و عمل، از درغلتیدن در دام نظریه‌های هنجاری، که عمدتاً ایدئولوژی‌های طراحانه‌ای در لباس نظریه هستند، پیشگیری

می‌نماید. این امر، به ویژه هنگامی که به بومی‌سازی نظریه‌ها و شفاف‌سازی پیش‌فرض‌های ارزشی آنان توجه داشته باشیم اهمیت اساسی می‌یابد. به باور نگارنده، نظریه‌پردازان طراحی شهری را گریزی از مداخله در حرفه و عمل آن نیست چرا که اصلاح و تکامل نظریه‌ها (رد و ابطال گزاره‌های کاذب) تنها در عرصه عمل و تجربه ممکن بوده و از این رو باید عمل طراحی شهری را عیناً همچون مرحله و گامی از فرایند نظریه‌آفرینی در این رشته به شمار آورد. به بیان دیگر، تنها از راه عمل اجتماعی - حرفه‌ای، و نه از راه گمانه‌زنی‌ها و برج عاج‌نشینی فکری و تجریدی، می‌توان به نظریه‌پردازی، موثر دست یازید.

در دورانی که علاوه بر مدیریت گروه آموزش شهرسازی، مسئولیت برنامه‌ریزی درسی اولین دورهٔ دکترای طراحی شهری کشور در دانشگاه شهید بهشتی را برعهده داشتیم بیش از پیش به کمبود منابع نظری برای تدریس در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری و ضرورت تدوین متون تخصصی در این حوزه پی بردم. از سوی دیگر تأملات نگارنده در مورد مسائل واقعی و پررزه‌های حرفه‌ای طراحی شهری کشور، که در قالب مقالات و سخنرانی‌های تخصصی ارائه می‌گردید، عموماً برای علاقه‌مندان به راحتی قابل دسترس نبود. انتشار این کتاب پاسخی به دو دغدغهٔ دانشگاهی و حرفه‌ای فوق‌الذکر است. در این کتاب از زبان تخصصی طراحی شهری استفاده شده و لازم است که خوانندهٔ کتاب با ادبیات و اصطلاحات پایه این رشته در سطح مقطع کارشناسی معماری و شهرسازی آشنایی قبلی داشته باشد. این کتاب می‌تواند برای آموزش درس نظریه‌های طراحی شهری و سایر دروس مرتبط در مقاطع کارشناسی (در نیمسال‌های پایانی) کارشناسی ارشد و دکترای طراحی شهری، برنامه‌ریزی شهری و معماری کاربرد داشته باشد.

بدون یاری افراد بسیاری، که متأسفانه ذکر نام همگی آنان در مجال این پیشگفتار فشرده میسر نیست، تدوین این کتاب ممکن نبود. با وجود این مایلیم با آوردن نام شماری از این عزیزان تا حد امکان ادای دین کرده باشم. نخست سپاسگزار دو استاد بزرگ طراحی شهری کشور، آقایان دکتر علی غفاری و دکتر محسن حبیبی هستم، اساتیدی که طی سالیان دراز تحصیل و فعالیت حرفه‌ای و دانشگاهی من نه تنها در

مقام معلم بلکه در نقش مربی در شکل‌گیری شخصیت، اندیشه و آثار علمی بنده، از جمله همین اثر حاضر، تأثیری ژرف بر جای نهاده‌اند. همچنین باید از دو دوست و همکار بزرگوار، آقایان دکتر مصطفی بهزادفر و دکتر سیروس صبری، که با ارائه نظرات استادانه، منتقدانه و در عین حال تشویق‌آمیز به غنای این اثر افزوده‌اند تشکر نمایم. نطفهٔ اولیه بسیاری از ایده‌های ارائه شده در کتاب در جریان مباحثات علمی جدی و بعضاً بحرارات که با همکاران بزرگوار در گروه آموزشی برنامه‌ریزی و طراحی شهری دانشگاه شهید بهشتی داشته‌ام شکل پذیرفته و سپس به آرامی نزع یافته‌اند؛ مراتب سپاس خود را تقدیم این دوستان می‌دارم. بر خود فرض می‌دانم تا از سرکار خانم فروغ کاظمی، ریاستار محترم کتاب که با دقت مسئولانه موجبات ارتقای سطح ادبی کتاب را فراهم آورده‌اند و دیگر همکاران محترم ایشان در انتشارات دانشگاه شهید بهشتی تشکر نمایم. همچنین از سرکار خانم مهندس مریم علیرضایی برای طراحی جلد کتاب سپاسگزارم. در تایپ و آماده نمودن نوشته‌های اولیهٔ این کتاب، سرکار خانم زینب عبدی و سرکار خانم هانیه املح نقش فراوان داشته‌اند، از این رو سپاسگزاری از ایشان را لازم می‌دانم. از معاونت محترم پژوهشی دانشگاه شهید بهشتی، از ریاست محترم دانشکده معماری و شهرسازی و معاون پژوهشی ایشان به خاطر فراهم ساختن بستری نشر این اثر قدردانی می‌نمایم. در نهایت از همکاران بسیار عزیزم، آقایان کیومرث واحدی، جلال آزادی و غلامرضا جزایری، که با تأسیس واحد تحقیق و توسعه طراحی شهری در مهندسان مشاور نقش پیراوش امکان آزمون تجربی نظریات بنده را طی سال‌های گذشته فراهم نموده‌اند، تشکر می‌کنم.

از درگاه خدای بزرگ برای همگی این عزیزان و همهٔ بزرگوارانی که موفق به ذکر اسامی آنان نشده‌ام آرزوی سلامتی و توفیق می‌نمایم.

کوروش گلکار

دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی

تهران - پاییز ۱۳۹۰

www.ketab.ir

مقدمه

امروزه طراحی شهری بیش از هر زمان دیگر مورد توجه و اقبال قرار گرفته است. فعالیتی که پنج دهه پیش تنها بخش کوچک و حاشیه‌ای از رشته‌های معماری و برنامه‌ریزی شهری به شمار می‌آمد، اینک بلوغ یافته و به متن متینی بدل شده است. شاید دلیل اصلی این اهمیت روزافزون و شکوفایی را باید در مضمون دوران تاریخی حاضر جستجو کرد. معمولاً دوران تاریخی گوناگون براساس جوهر و محتوای اصلی‌شان با عنوان‌هایی همچون عصر روشنگری، عصر انقلابات علمی، عصر انقلاب صنعتی و... نام‌گذاری شده است. با وجود این، آنگاه که شابان تحولات علمی-اجتماعی در عصر حاضر، یعنی بازه‌ای از زمان که نیمه دوم قرن بیستم و نیمه نخست قرن بیست و یکم را دربرمی‌گیرد، به گونه‌ای بوده است که عناوین بسیار متفاوتی همچون عصر اتم، عصر فضا، عصر انقلاب اطلاع رسانی، عصر جهانی شدن و... را به آن نسبت داده‌اند. در واقع، سرعت شگرف و گستره عظیم تحولات علمی-اجتماعی در عصر ما به گونه‌ای بوده است که هر از چند گاهی این دوران با توجه به یکی از تحولات جاری نام‌گذاری موقت شده، عنوان‌هایی زودگذر که در پی وقوع تحولات سترگ‌تر به سرعت جای خود را به عناوین جدیدتر داده‌اند. به نظر می‌رسد که عنوان شایسته برای دوران کنونی را باید از فراگیرترین تحولی که سیاره ما را تحت تأثیر قرار داده، یعنی پدیده شهری شدن و تغییر "زیستگاه" انسان از روستا به شهر، مشتق نمود.

به گفته مدیر اجرایی مرکز سکونتگاه‌های انسانی سازمان ملل متحد، در پایان هزاره دوم میلادی، در ساخت جمعیتی کره زمین آن‌چنان تغییرات عمده‌ای ایجاد شده که می‌توان از آن با عنوان یک انقلاب شهری جدید نام برد.^۱ برای نخستین بار طی تاریخ، جمعیت شهرنشین جهان بیشتر از جمعیت روستانشین آن شده است و طی سه دهه آینده بیش از دو سوم جمعیت جهان ساکن شهر خواهند بود. روند شهرنشینی در ایران نیز از الگوی مشابهی پیروی می‌کند. شهرنشینان در کشور ما، در سال ۱۳۶۵ معادل ۵۴ درصد و در سال ۱۳۸۵ معادل ۶۸/۵ درصد جمعیت کشور را تشکیل داده و پیش‌بینی می‌شود که این رقم تا پایان برنامه پنجم توسعه، یعنی سال ۱۴۰۵، معادل ۷۷ درصد جمعیت کل کشور را شامل شود.^۲ در چنین شرایطی، شهرها اهمیت ویژه‌ای خواهند داشت و طراحی شهری نیز به مثابه ابزاری در کاستن از مشکلات شهری و ارتقای کیفیت زندگی شهروندان، همواره دامنه‌علاق نظری و عملی خود را به گونه‌ای گسترش می‌بخشد که شایسته پذیرش وظایف و نقش‌های جدیدتر باشد. دامنه ملاحظات طراحی شهری اینک به گونه‌ای گسترش یافته که افزون بر دغدغه‌های همیشگی و سنتی آن پیرامون زیبایی‌شناسی محیط، مباحثی نظیر توسعه پایدار، کاهش ردپای اکولوژیکی توسعه، ارتقای سرمایه اجتماعی، کاهش جرایم و بزهکاری، پیشگیری از طرد و جداسازی اجتماعی، مطالعات زنان، تولید اشکال جدید از ثروت اقتصادی توسط شهرها، جذب طبقات خارجی، شهرهای مقاوم در برابر بلایای طبیعی و... را نیز دربرمی‌گیرد. به عبارت دیگر، همان‌گونه که در این کتاب خواهیم دید، فرایند تحول طراحی شهری در عصر ما فرایند پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی و زیست محیطی هرچه بیشتر بوده است.

اوج‌گیری استقبال از طراحی شهری و افزایش اهمیت آن را می‌توان با توجه به روند صعودی آمار نشریه‌های تخصصی، وبسایت‌های رسمی، گردهمایی‌های علمی، مناظره‌های دانشگاهی و نشریه‌های عمومی مرتبط با این رشته نشان داد. بر اساس

1. Toepfer (1999) *Editorial*, p.2.

2. www.camar.sci.org.ir

گزارش شبکه دانش آی-اس-آی^۱ تعداد نشریه‌ها با موضوع طراحی شهری از ۲۶۸ مورد پیش از سال ۱۹۹۰ میلادی به ۴۹۴ مورد پس از این سال افزایش یافته است. انتشار نشریه‌هایی با عنوان و محتوای کاملاً تخصصی طراحی شهری در دهه ۱۹۹۰ میلادی (مانند طراحی شهری، طراحی شهری بین‌الملل و ژورنال طراحی شهری)^۲ را می‌توان نشانه‌ای دال بر گرایش به این رشته و افزایش تولید "مقاله‌های علمی تلقی کرد، یعنی آن معیاری که به گفته توماس کوهن گویای پیشرفتگی و بلوغ یک حوزه علمی معین است. از سوی دیگر، جستجوی اینترنتی در مورد کلید واژه "طراحی شهری" نشان از سیر فزاینده صفحاتی دارد که در سال‌های اخیر در فضای مجازی به این مبحث پرداخته‌اند.^۳

طراحی شهری در ایران نیز طی دو دهه گذشته از استقبال چشمگیری برخوردار بوده است. به عنوان برخی از شواهد می‌توان به موارد زیر پرداخت: انتشار نشریه‌های تخصصی دانشگاهی در زمینه طراحی شهری^۴، ارائه دوره‌های کارشناسی ارشد طراحی شهری در ده دانشگاه دولتی^۵، افتتاح اولین دوره دکتری این رشته^۶، تشخیص صلاحیت و صدور پروانه برای شرکت‌های مهندسان مشاور در رشته تخصصی طراحی شهری، تأسیس انجمن صنفی طراحان شهری ایران^۷، شکل‌گیری تدریجی نهادهای مرتبط با امور طراحی شهری در شماری از سازمان‌های دولتی و

1. ISI Web of Knowledge

2. *Urban Design, Urban Design International, Journal of Urban Design.*

۳. جستجوی اینترنتی در مورد کلید واژه Urban Design در سال ۲۰۰۵ میلادی به یافتن ۱۶۶ میلیون صفحه و در سال ۲۰۰۶ میلادی، ۳/۳ میلیون صفحه مطالب مرتبط با طراحی شهری منجر شده است (منبع: Madanipour, 2006, p. 173). تکرار جستجوی مزبور توسط مؤلف در زمان نگارش این کتاب، یعنی تاریخ ۸۹/۰۵/۱۴ (معادل ۲۰۱۰ میلادی) منجر به یافتن ۳/۲۴ میلیون صفحه مطالب مرتبط با طراحی شهری شده است. برای انجام این کار از موتور جستجوگر <http://google.co.uk> استفاده شده تا امکان مقایسه با نتایج قبلی و تداوم آن در آینده ممکن باشد.

۴. نشریه‌های علمی- پژوهشی صفا (دانشگاه شهید بهشتی) و هنرهای زیبا (دانشگاه تهران).

۵. در سال ۱۳۸۹ دانشگاه‌های شهید بهشتی، تهران، علم و صنعت، تربیت مدرس، هنر، تربیت دبیر شهید رجایی، بین‌المللی امام خمینی قزوین، یزد، هنر اصفهان و هنر اسلامی تبریز برای دوره کارشناسی ارشد طراحی شهری دانشجوی پذیرفتند.

۶. دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، سال ۱۳۸۵.

۷. برگزاری مجمع عمومی انجمن صنفی طراحان شهری ایران برای انتخاب نخستین هیئت مدیره انجمن، بهمن ماه ۱۳۸۶.

همگانی (مانند ایجاد دفتر معماری و طراحی شهری در وزارت مسکن و شهرسازی و واحدهای طراحی شهری در برخی از شهرداری‌ها)، عقد قراردادهای متعدد با مهندسان مشاور برای تهیه پروژه‌های طراحی شهری توسط وزارت مسکن و شهرسازی (شرکت توسعه شهرهای جدید و شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری) و شهرداری‌ها (مانند سازمان نوسازی و سازمان زیباسازی شهرداری تهران) و غیره. در کنار شاخص‌هایی که بر رشد کمی استقبال از طراحی شهری در ایران دلالت دارد، لازم است که به تکامل کیفی آن به مثابه یک "گفتمان" نیز توجه شود. به نظر می‌رسد که بازخوانی نظام‌مند متون طراحی شهری که طی دو دهه گذشته در کشور انتشار یافته است، با استفاده از روش "تحلیل گفتمان"^۱، قادر خواهد بود که روند دگرگونی پرشتاب ادبیات این حوزه را نشان دهد.^۲

اگرچه برپایه شواهد فوق می‌توان نتیجه گرفت که طراحی شهری توأمأ در سطح بین‌المللی و در ایران اهمیت روزافزونی یافته است، با وجود این نباید تفاوت میان علل اقبال به آن در کشورهای توسعه یافته و ایران مورد بی‌توجهی قرار گیرد. در مورد نقش‌ها و کارکردهای جدیدی که طراحی شهری فراسوی کارکرد متعارفش، یعنی ارتقای کیفیت کالبدی محیط شهرها، یافته و همچنین علل اهمیت فزاینده آن، مطالعات متعددی در مورد کشورهای توسعه یافته صورت پذیرفته است.^۳ این گونه مطالعات معمولاً بر نقش طراحی شهری در ارتقای توان رقابتی و تحول پایه اقتصادی شهرها

1. Discourse Analysis Method

۲. به بخشی از این تغییر گفتمان، می‌توان از طریق بررسی تطبیقی دو اثر که به فاصله نزدیک یک دهه در ایران انتشار یافته‌اند، یعنی تحقیق پاکزاد (۱۳۸۶) با عنوان "پیشگامان طراحی شهری در ایران چگونه می‌اندیشند" و میزگرد طراحان شهری مجله منت شهر (۱۳۸۱-۱۳۸۰) با عنوان "جایگاه طراحی شهری در نظام طرح ریزی و مدیریت شهری کشور" پی برد.

۳. برخی از مطالعاتی که به نقش و کارکردهای جدید طراحی شهری پرداخته‌اند عبارت‌اند از:

- CABE & DETR (2001) *The Value of Urban Design*.
- Lang (2001) "The Roles and Limitations of Urban Design".
- Gospodini (2002) "European Cities in Competition and the New Uses of Urban Design".
- Madanipour (2006) "Roles and Challenges of Urban Design".
- Punter (2007) "Design-led Regeneration".

و همچنین بر نقش آن به مثابه ابزار توسعه پایدار از طریق تولید ارزش‌های محیطی و اجتماعی به عنوان عمده‌ترین علل رواج این رشته و فعالیت تأکید کرده‌اند. طراحی شهری در گونه‌های متفاوت از شهر، نقش و کارکردهای متنوع و متفاوتی داشته است. گاسپودینی در یکی از مطالعات موجود، نظامی از گونه‌بندی شهرها و نقش بالقوه‌ای که طراحی شهری می‌تواند در هر یک از گونه‌های شهری مزبور ایفا کند ارائه کرده است. اگرچه تمرکز مطالعه مزبور بر شهرهای اروپایی بوده است، با وجود این جامع‌ترین مطالعه‌ای است که تاکنون به رابطه متقابل اندازه شهر، نقش اقتصادی شهر و چگونگی استفاده از طراحی شهری پرداخته است. مونتگمری نیز الگویی از "دینامیک شهری" و ترتیب موج‌های بلند توسعه شهری ارائه می‌کند که می‌توان از آن برای تشریح نقش‌های گوناگون طراحی شهری متناسب از دوره‌های مختلف توسعه شهری استفاده کرد.^۱

در الگوی مونتگمری، توسعه شهرها در دوره‌های زمانی گوناگونی رخ می‌دهد و برای موفقیت در هر یک از دوره‌ها، شهر باید بتواند میان سه فاکتور متفاوت^۲ (یعنی اقتصاد خلاق و پویا، حیات فرهنگی و نوآورانه و فرم کالبدی سازگار با فعالیت‌ها) توازن برقرار کند. او با اقتباس از نظریه نیکولای کوندراتیف^۳ اقتصاددان، بر این باور است که توسعه شهری در قالب موج‌های بلندی به سرازات موج‌های بلند تحولات سرمایه‌داری صورت می‌پذیرد. بر مبنای نظریه موج‌های بلند توسعه شهری، هر یک از دوره‌های توسعه تقریباً ۵۰ الی ۶۰ سال به طول می‌انجامد و سپس فناوری‌های موجود به واسطه ناکارآمدی و بروز رکود اقتصادی، جای خود را به شکل جدیدی از فناوری می‌دهد. نظریه موج‌های کوندراتیف بیش از ۶۰ سال است که موضوع بحث و نقد اقتصاددانان بوده و اگرچه نظریه مزبور در شکل اولیه‌اش کاملاً مردود اعلان شده، همواره الهام بخش دیگران برای تکمیل و تجدیدنظر در آن بوده است. گفته

1. Gospodini (2002) "European Cities in Competition".

2. Montgomery (2007) *The New Wealth of Cities*, p.4.

3. Commerce, Culture, Built Form.

4. Kondratieff (1984) *The Long Wave Cycle*.

می‌شود^۱ اگرچه دوره‌های امواج بلند اقتصادی به موازات ظهور صنایع جدید بوده‌اند ("موج اول": از سال ۱۷۸۹ یعنی اوایل انقلاب صنعتی؛ "موج دوم": از دهه ۱۸۴۰ یعنی عصر بخار، فولاد، راه آهن و کشتی‌ها و "موج سوم": از سال ۱۸۹۶ یعنی اختراع برق، اتومبیل و فرودیزم) با وجود این، رشد اقتصادی نه به صرف تحول فناوری بلکه بیش از هرچیز به خاطر شیوه کاربرد آن توسط گروه معینی از کارآفرینان و نوآوران در عصر مزبور صورت پذیرفته است. بر مبنای منحنی موج‌های توسعه شهری و اقتصاد، قوس صعودی "موج چهارم" از سال ۱۹۳۴ آغاز می‌شود و قوس نزولی آن از سال ۱۹۷۵ الی ۲۰۰۲ را دربرمی‌گیرد. چنانچه فرضیه موج‌ها درست باشد از حدود سال ۲۰۰۵ قوس صعودی "موج پنجم" با بروز نوآوری و ظهور فناوری نوین (شامل کاربرد گسترده‌تر فناوری‌های رایانه‌ای، رسانه‌های دیجیتال و داروسازی) آغاز می‌شود و تا سال ۲۰۳۰ ادامه می‌یابد و سپس با کاهش نرخ سود، مجدداً قوس نزولی آغاز می‌گردد و برای خروج از رکود به موج ششمی نیاز خواهد بود که گفته می‌شود احتمالاً فناوری مورد نیاز موج مزبور "زیست فناوری" خواهد بود.^۲ بنابراین، بر مبنای نظریه مورد بحث، کشورهای توسعه یافته در حال تجربه موج پنجم توسعه اقتصادی و توسعه شهری متناظر آن هستند، توسعه‌ای که متکی بر اقتصادهای خلاق است و پایه آن را تولید دانش، ثروت‌های هنری و ارائه خدمات پیشرفته شکل می‌دهد.

از سوی دیگر، در وضعیت جهانی شدن گیتی، شهرها به‌طور کلی اهمیت خاصی یافته‌اند.^۳ این اهمیت از آن روست که شهرها با پذیرفتن دگرگونی ساختاری-کالبدی معینی می‌توانند جایگاه رقابتی برتری را برای خویش در عرصه جهانی امکان‌پذیر سازند. به‌طور کلی در اقتصادهای جهانی، یعنی در وضعیتی که منابع به سهولت و

1. Schumpeter (1939) *Business Cycles*.

2. Montgomery (2007) *The New Wealth of Cities*, p.8.

۳. برای اهمیت شهرها در وضعیت جهانی شدن رک:

- United Nations (2001) *Cities in a Globalizing World: Global Report on Human Settlements*.
- Sassen (ed) (2002) *Global Network, Linked Cities*.

سرعت میان مکان‌ها در حال مبادله‌اند، از شهرها انتظار می‌رود که همانند شرکت‌هایی عمل کنند که در جستجوی فرصت‌های تجاری جدید هستند.^۱ در واقع، شهرها برسر جذب سرمایه بیشتر، از طریق جذب بنگاه‌های اقتصادی، گردشگران و سرمایه‌گذاران با یکدیگر به رقابت می‌پردازند و شهرداران به مثابه مدیرعامل شرکت‌های رقیب به نمایندگی از طرف ذی‌نفعان انجام وظیفه می‌کنند. در چنین موقعیتی، طراحی شهری توانسته است از طریق بهسازی وجهه و منظر ذهنی شهرها، به بازاریابی مکان‌ها یاری رساند و آنها را در نقشه‌های جهانی به عنوان نقاط مطلوبی برای سفر، کار و گردشگری معرفی کند.^۲

فرایند جهانی شدن موجب تقسیم کار مجدد میان شهرها می‌شود. شهرها در جستجوی "پایه اقتصادی" مطلوب‌تری هستند تا بهره‌وری بیشتر و هزینه کمتری را همراه داشته باشد. بر اثر فرایند جهانی شدن، بسیاری از شهرها در کشورهای توسعه یافته غربی کارکرد تولیدی-صنعتی خود را از دست داده و به دنبال نقش اقتصادی جدیدی هستند، نقشی که معمولاً آن را در بخش خدمات می‌یابند. البته این فرایند بدان معنا نیست که صنایع تولیدی اساساً محو شده‌اند، بلکه این گونه صنایع به بخش‌های دیگری از جهان، که هنوز در آن تولید ارزش قیمت ممکن است انتقال یافته و در مقابل، شهرها در کشورهای توسعه یافته به "مراکز نوآوری و کنترل" و همچنین مراکز مبادله و مصرف تبدیل می‌شوند. این امر یعنی دگرگونی ساختاری در پایه اقتصادی شهرها، ناگزیر در سازمان اجتماعی و نظم کالبدی-فضایی شهر نیز انعکاس می‌یابد.^۳ در اجرای تغییرات ساختاری و مناسب‌سازی شهرها به گونه‌ای که آنها را آماده پذیرش نقش خدماتی جدید خویش نماید، فرایند توسعه و ساخت و ساز شهری، به ویژه مؤلفه طراحی شهری آن، به ابزار مؤثری بدل شده است.

نقش طراحی شهری به مثابه ابزاری در رقابت اقتصادی میان شهرها مورد تأکید

1. Touraine (1995) *Critique of Modernity*.

2. Smyth (1994) *Marketing the City : The Role of Flagship Development in Urban Regeneration*.

3. Madanipour (2006) "Roles and Challenges of Urban Design". p. 176.

ویژه‌ای قرار گرفته است. در حالی که همواره طی تاریخ پروژه‌های بزرگ و نوآورانه طراحی شهری، نتیجه رشد اقتصادی شهرها و کشورها قلمداد شده‌اند، اینک در دوران جهانی شدن روند معکوسی به چشم می‌خورد؛ یعنی اکنون به طراحی شهری به مثابه ابزاری در رشد اقتصادی شهرها نگریسته می‌شود. مطالعاتی که در زمینه نقش جدید طراحی شهری در توسعه شهرهای معاصر اروپایی به عمل آمده، قابلیت‌های متفاوت آن را، برحسب "نوع" و "جایگاه سلسله مراتبی" شهرها نشان داده است.^۱ مطالعات مزبور نشان می‌دهد طراحی شهری متناسب با نوع شهر (اعم از کلانشهر، شهرهای بزرگ، شهرهای کوچک‌تر) و ویژگی مرکزی یا پیرامونی بودن آن (اعم از مرکزیت جغرافیایی و مرکزیت اقتصادی)^۲ می‌تواند نقش‌های گوناگونی را ایفا کند. با وجود این، به نقش و کارایی طراحی شهری در مورد شهرهای واقع در دو قطب متضاد طیف سیستم شهری اروپا، یعنی در مورد کلان‌شهرها و شهرهای کوچک پیرامونی فاقد منابع داخلی لازم برای توسعه، تأکید بیشتر شده است. مطالعات موجود نشان می‌دهد که شهرهای کوچک و پیرامونی اروپا که فاقد منابع داخلی اقتصادی برای توسعه بوده‌اند، از عنصر ریخت‌شناسی فضای شهری به مثابه نوعی از منابع گردشگری استفاده نموده و به کمک طراحی شهری و معماری نوآورانه توانسته‌اند بستر مناسبی برای ارتقای اقتصاد محلی خویش فراهم آورند. در این زمینه، به شهر بیلباو در اسپانیا به عنوان یکی از مصداق‌های برجسته اشاره شده است.^۳

رواج طراحی شهری به شکل کنونی آن، در بخش چشمگیری از مطالعات موجود

1. Gospodini, A (2002) "European Cities in Competition and the New Uses of Urban Design", PP: 59-73.

۲. مطابق گزارش "شهرنشینی و کارکرد شهرها در جامعه اروپا"، منظور از شهرهای کوچک‌تر اروپایی، شهرهایی با جمعیت کمتر از پانصد هزار نفر است. منظور از شهرهای مرکزی، شهرهای واقع در هسته یا "مرکز قدیمی اروپا" می‌باشد که نواحی صنعتی قدیمی‌تر را دربرمی‌گیرد. مرکز مزبور شامل بریتانیا، شمال و شرق فرانسه، شمال آلمان، هلند، لوکزامبورگ و دانمارک است. همچنین هسته یا "مرکز جدید اروپا" نیز شامل جنوب آلمان، شمال ایتالیا، جنوب شرقی فرانسه و بخش شرقی میانه اسپانیا می‌شود (منبع: CEC, 1992).

3. Gospodini (2001) "Urban Design , Urban Space Morphology, Urban Tourism : An Emerging New Paradigm Concerning their Relationship", 9 (7) : 925-934.

به رواج نئولیبرالیسم اقتصادی و استلزامات آن در کشورهای توسعه یافته نسبت داده شده است.^۱ به طور مثال، افزایش اهمیت طراحی شهری در بریتانیا، به گونه‌ای محکم به مطرح شدن تفکر "تجدید حیات شهری طراحی-محور"، که در انطباق با آموزه‌های ایدئولوژی نئو-لیبرالیسم اقتصادی - سیاسی بوده و نوعی "مقررات زدایی" (یا کاستن از حجم مقررات لازم الاجرا) از فرایند برنامه‌ریزی شهری به شمار می‌آید، ارتباط داده شده است.^۲ نئولیبرالیسم، مکتبی است که لیبرالیسم کلاسیک را در پرتو شرایط قرن بیستم تعدیل کرده و بر این باور استوار است که نظام اقتصادی مطلوب تنها از طریق ساز و کار بازار آزاد، خصوصی‌سازی، رفع محدودیت‌ها در تجارت بین‌المللی و کاهش مداخله دولت‌ها در اقتصاد حاصل می‌شود.^۳ اگرچه واژه نئو-لیبرالیسم برای نخستین بار در سال ۱۹۳۸ مطرح شد، تجربه عملی آن در دهه ۱۹۹۰ میلادی، یعنی پس از سه دهه حاکمیت دولت‌های رفاه پس از جنگ جهانی دوم (از دهه ۱۹۵۰ تا دهه ۱۹۷۰)، با روی کار آمدن دولت محافظه کار مارگارت تاچر در بریتانیا و دولت جمهوری جواهر رونالد ریگان در آمریکا آغاز شد. نئولیبرالیسم رویکردی "بازار-محور" ملهم از آرای نظریه‌پردازانی نظیر میلتون کینز و فردریک هایک در عرصه سیاستگذاری اقتصادی و اجتماعی است که در آن بخش خصوصی اقتصاد، در تعیین اولویت‌های سیاسی و اقتصادی دولت‌ها نقش اصلی را ایفا می‌کند. نئولیبرالیسم تلاش دارد تا کنترل اقتصاد را از بخش همگانی به بخش خصوصی منتقل نماید، چرا که دستیابی به دولتی کارا تر و اقتصادی سالم تر را در گرو این کار می‌داند.

خصوصی‌سازی و مقررات‌زدایی در همه عرصه‌ها که گرایش عمده

۱. اگر چه بسیاری از نویسندگان به وجود نوعی رابطه میان رواج تفکر نئولیبرالیسم و اوج‌گیری فعالیت‌های طراحی شهری اشاره کرده‌اند، نباید فراموش کرد که لاقط در تجربه شکل‌گیری اولیه طراحی شهری در آمریکا، سیاست‌های "دولت رفاه" و تخصیص بودجه یارانه‌ای یک میلیارد دلاری برای خلق محیط‌های شهری جدید، نقش به‌سزایی را ایفا نموده است. رک:.

۱. Barnett (2009) "The Way We Were , The Way We Are", p.101.

2. Punter (2007) "Design – led Regeneration"? , p. 376.

3. Harvey (2005) *A Brief History of Neoliberalism*.

نئولیبرالیسم است، در حوزه هدایت، کنترل و مدیریت محیط شهری نیز آثار خاص خویش را بر جای می‌گذارد. در واقع با حذف یا کاسته شدن از میزان ضوابط و مقررات لازم الاجرای مندرج در "برنامه‌ها، عمل‌طراحی" به عنوان پایه‌تصمیم‌گیری‌های مطرح شده و نقش گسترده‌تری را در هدایت فرم کالبدی شهر دارد. استفاده از طراحی شهری یا شهرسازی طراحی - محور از سال ۱۹۹۹ میلادی به عنوان ابزاری مؤثر در تجدید حیات شهری و ارتقای موقعیت رقابتی شهرها در بریتانیا اوج می‌گیرد. در دهه ۱۹۸۰ میلادی بسیار عجیب می‌نمود که استقبال از دیدگاه مقررات‌رایی در مقابله با دیدگاه برنامه‌ریزی حتی در دولت جدید حزب کارگر، که به طور سنتی به طرفداری از مقررات‌بندی و برنامه‌ریزی دقیق شهرت دارد، نیز ادامه یابد. استقبال دربار با انتشار گزارش "به سوی یک رنسانس شهری" که به سرپرستی ریچارد راجرز تهیه شده بود عمومیت گسترده‌ای یافت و همه شهرها در بریتانیا به پیشوا ایده‌های آن رفتند. اگرچه از این گزارش به دلیل تأکید بر نقش شهرها در حیات ملی کشورها تمجید فراوانی به عمل آمد، اما مورد انتقادات شدیدی نیز واقع شد که از جمله می‌توان به تأکید بیش از حد آن بر مقوله طراحی کالبدی و منظر شهر، سکوت در مورد مقولات شهروندی و فرهنگ‌های گوناگون، تأکید بیش از حد بر لزوم اقتصاد دانش - بنیان و غفلت از ایجاد پایه‌های اقتصادی وسیع‌تری برای اشتغال‌زایی، پذیرش بی‌قید و شرط مفهوم "شهر فشرده" و دامن‌زدن به فرایند "اعیانی سازی" اشاره کرد.^۱ جان پانتر با مرور مطالعات قبلی و با توجه ویژه بر پژوهش خویش در مورد بندر کاردیف، نشان می‌دهد که فهم کل‌گرایانه تجدید حیات شهری طراحی - محور، تنها در چارچوب گسترده‌تری یعنی در چارچوب سیاست‌های نئولیبرالیستی، رقابت‌پذیری شهرها، و گفتمان طرد و جداسازی اقشار اجتماعی امکان دارد.^۲ به عبارت دیگر، به اعتقاد بسیاری از

1. Urban Task Force (1999) Towards an Urban Renaissance.

2. Punter (2007) Design-led Regeneration?, p.376.

3. Ibid., p.377.

پژوهشگران، از جمله پانتر، تدوین این گونه سیاست‌های شهری تحت تأثیر ایدئولوژی نئولیبرال و ایده رقابت مکان‌ها، موجب می‌شوند تا طراحی شهری، به عنوان ابزاری جهت کاستن از نیاز به وضع مقررات و مداخله دولت در ساخت و ساز شهری و آسان‌سازی و تشویق بخش خصوصی برای مشارکت در این امور، نقش و اهمیت ویژه‌ای یابد.

بنابراین، جلب توجه به طراحی شهری در دو دهه اخیر صرفاً به واسطه علت غایی و متعالی آن، یعنی بالا بردن کیفیت زندگی جامعه از طریق ارتقای کیفی محیط کالبدی شهر، نبوده و کارکردهای نوین اقتصادی، اجتماعی و سیاسی آن را باید از جمله علل و عوامل جذابیت آن به شمار آورد. اگرچه روند جلب توجه به طراحی شهری در ایران نیز سیری فزاینده داشته با وجود این لازم است که در تبیین روند مزبور، به تفاوت اساسی علل گرایش به آن در ایران و در کشورهای توسعه یافته توجه کرد. برخی از مؤلفان با اشاره به شاخص‌های پیشرفت جامعه در حوزه‌های بهداشت، آموزش و مصرف بر این باورند که در ابتدای قرن بیست و یکم میلادی "ایران از جهات گوناگون، دیگر در زمره کشورهای جهان سوم قرار نمی‌گیرد".^۱ این امر نباید منجر به غفلت از تفاوت‌های اساسی بستر اقتصادی- اجتماعی کشورهای فرا-صنعتی و ایران در تبیین علل اقبال به طراحی شهری گردد. آن‌گونه که گفته شد، شهرها در کشورهای توسعه یافته در پاسخ به الزامات جهانی شدن، موج‌های بلند توسعه و ایجاد تحول در پایه اقتصادی خویش به منظور ارتقای توان رقابتی خود، نیازمند مناسب‌سازی ساختار فضایی‌شان بوده و از طراحی شهری نیز در این راستا سود جستند. به عبارت دیگر، از یک سو نقش پررنگ بخش خصوصی در اقتصاد این کشورها و از سوی دیگر نظام برنامه‌ریزی غیرمتمرکز، که امکان چشم‌اندازسازی اقتصادی- اجتماعی برای شهرها در مقیاس محلی را فراهم می‌آورد، توأمأ شهرها را به رقابت با یکدیگر برانگیخته است. چنین وضعیتی با شرایط کشورهای در حال

توسعه، به ویژه کشورهای با درآمد نفتی نظیر ایران تفاوت قابل ملاحظه دارد. مقایسه سهم بخش خصوصی در اقتصاد و درجه تمرکز در نظام برنامه‌ریزی شهری میان کشورهای توسعه یافته و ایران نیز تفاوت‌های بسیار مهمی را نشان می‌دهد. به عبارت دیگر، دولتی بودن حدود هشتاد درصد از فعالیت‌های اقتصادی^۱، تأثیرپذیری هرگونه برنامه‌ریزی اقتصادی و عمرانی از سیاست‌های نفتی^۲ و نظام برنامه‌ریزی متمرکز^۳ از جمله ویژگی‌هایی است که وضعیت شهرهای ایران را در استخدام طراحی شهری با وضعیت شهرها در کشورهای توسعه یافته متفاوت می‌سازد. همچنین باید به تفاوت میان نوع نیازهای شهری در کشورهای در حال توسعه (که عمدتاً از نوع نیازهای کمی هستند) و کشورهای توسعه یافته (که غالباً از جنس نیازهای کیفی هستند) توجه کرد. اگرچه شیب روند شهرنشینی شتابان در ایران (مربوط به دوره ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵) تا حدودی کاهش یافته و به نوعی متعادل شده است،^۴ همچنان سالانه حدود ۳٪ به جمعیت شهرها افزوده می‌شود و پیش‌بینی‌ها حکایت از افزایش میزان نرخ شهرنشینی تا حدود ۷۷٪ در سال ۱۴۰۵، یعنی تا پایان برنامه پنجم توسعه دارد.^۵ افزایش نرخ شهرنشینی در کنار رشد طبیعی جمعیت در کشور، ناگزیر نیازهای کمی در توسعه شهری را عمده و برجسته ساخته و تدارک برای اسکان چنین حجم چشمگیری از جمعیت شهرنشین را در قالب شهرهای جدید و گسترش شهرهای موجود اولویت بخشیده است. از سوی دیگر، ضرورت نوسازی بافت‌های فرسوده شهری در کشور، با سطح قابل توجهی معادل سی هزار مکتار، مجدداً جنبه کمی نیازها و مسائل در جامعه ما را آشکار ساخته و ویژگی‌های بستری را که قرار است

۱. همان، ص ۲۰.

۲. معادل ۸۵٪ از بودجه کل کشور در سال ۱۳۸۷ وابسته به درآمدهای نفت و گاز اعلام شده است (منبع: <http://www.aftabnews.ir>).

۳. در نظام برنامه‌ریزی شهرها، طرح‌های محلی (نظیر طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها) توسط مراجع ملی (نظیر شورای عالی شهرسازی) بررسی و تصویب می‌شود.

۴. در حالی که نرخ رشد سالیانه جمعیت شهرها در سال ۱۳۴۵ معادل ۵/۰۲٪ و در سال ۱۳۶۵ معادل ۵/۱۲٪ بوده، همین شاخص در سال ۱۳۷۵ به ۲/۹۵٪ و در سال ۱۳۸۵ به ۲/۷۴٪ کاهش یافته است (منبع سایت رسمی مرکز آمار ایران www.amar.sci.org.ir).

۵. میزان نرخ شهرنشینی در سال ۱۳۸۵ معادل ۶۸/۵٪ بوده است.

طراحی شهری در آن به کار گرفته شود هویدا می‌سازد. اگرچه کمیت قابل ملاحظه‌ای نیازها در کشور، اعم از ضرورت احداث بافت‌های شهری جدید و نوسازی بافت‌های فرسوده موجود در مقیاس‌های کلان، می‌تواند توجه به ابعاد کیفی نیازها را تحت الشعاع قرار دهد، معهداً با توجه به برخی از پروژه‌ها که مستقیماً به مسئله ارتقای کیفی فضاهای شهری در ایران پرداخته‌اند، (نظیر برخی از فعالیت‌های سازمان زیباسازی شهر تهران) نمی‌توان در این مورد حکم کلی صادر کرد.

طراحی شهری واجد "ارزش‌های گوناگونی است و اهداف و شیوه‌های متفاوت استفاده از آن در جوامع گوناگون را می‌توان از نظر "ارزش‌های مورد انتظار، بررسی تطبیقی نمود به‌باور نگارنده، بر مبنای نظریه "نظام ارزش اشیا" ژان بودریار^۱، می‌توان "نظام ارزش طراحی شهری" را متشکل از چهارگونه ارزش مصرفی، مبادله‌ای، نمادین و نشانه‌ای تصور کرد. در چنین حالتی، ارزش محصولات طراحی شهری (مثلاً یک فضای شهری یا یک مجموعه مسکونی) ترکیبی از ارزش مصرفی (برخاسته از منطق فایده)، ارزش مبادله‌ای (برخاسته از منطق بازار)، ارزش نمادین (برخاسته از منطق هدیه و منحصر به فرد بودن شیء) و ارزش نشانه‌ای (برخاسته از منطق منزلت) آن خواهد بود. مسلماً علت اقبال به طراحی شهری، نظیر علت اقبال به هر چیز دیگری، صرفاً محدود به یک گونه خاص از ارزش‌ها نبوده و همواره مجموعه و ترکیبی از ارزش‌های چهارگانه در روی آوردن به آن دخیل

i. Baudrillard (1981) *For a Critique of the Political Economy of the Sign*.

ژان بودریار جامعه‌شناس و فیلسوف فرانسوی (۲۰۰۷-۱۹۲۹) در کتاب "دفاع از نقد اقتصاد سیاسی نشانه" مفهوم ارزش مصرف و ارزش مبادله‌ای مارکس را در تحلیل نظام سرمایه‌داری معاصر محدود می‌داند و دوگونه ارزش نمادین و نشانه‌ای را به آن می‌افزاید. از نظر او اشیا از طریق چهار منطق یا فرایند قادر به کسب ارزش هستند: ۱. ارزش کارکردی یا مصرفی شیئی که همان هدف ابزاری شیئی می‌باشد. مثلاً ارزش کارکردی یک خودنویس به توانایی نوشتن آن است؛ ۲. ارزش مبادله‌ای شیئی که همان ارزش اقتصادی‌اش است. مثلاً یک خودنویس ارزشی معادل سه مداد دارد؛ ۳. ارزش نمادین شیئی که ارزشی است که سوژه به شیئی مزبور در مقایسه با دیگر اشیای مشابه می‌بخشد. مثلاً خودنویس می‌تواند نماد هدیه جشن فارغ التحصیلی فردی باشد و از این رو ارزش ویژه‌ای یابد؛ ۴. ارزش نشانه‌ای، که ارزش شیئی در میان نظامی از اشیاست و موجب منزلت نسبی برای دارنده آن می‌شود. مثلاً خودنویس‌های مارک "پارکر" ممکن است نشانه طبقه اجتماعی بالاتر یا سلیقه برتر دارنده آن به‌شمار آید. بر مبنای نظریه مزبور، هر شیئی در منطق نخست به ابزار، در منطق دوم به کالا، در منطق سوم به نماد و در منطق چهارم به نشانه تبدیل می‌شود.

هستند. با وجود این، وزن و اهمیت نسبی ارزش‌های مورد انتظار در شرایط مختلف و برحسب نگاه تصمیم‌گیرندگان متفاوت خواهد بود. در حالی که مشارکت بخش خصوصی کشور ما در طراحی شهری، همچون بخش خصوصی دیگر کشورها، عمدتاً به واسطه ارزش مبادله‌ای آن است، بخش همگانی در ایران (چه در سطح ملی و چه در سطح محلی شهرداری‌ها) به ارزش نشانه‌ای طراحی شهری یعنی نقش منزلتی آن، در کنار دیگر ارزش‌ها توجه ویژه‌ای دارد.

اگرچه اقبال به طراحی شهری طی دهه‌های اخیر موجب پیشرفت نظری و عملی آن شده، اما رشته با حوزه فعالیت‌های هنوز با چالش‌های اساسی و مناقشات فکری مهمی روبه‌روست. در جبهه انتقادیون، شخصی اظهار می‌دارد که طراحی شهری در عرصه نظر و عمل فاقد "نوآوری معمارانه" است و در بن بست قرار دارد؛ دیگری با خواندن فاتحه‌ای بر پیکره پنجاه ساله این رشته، یگانه راه صلاح و نجاتش را پناه بردن به زیر چتر رشته "اقتصاد سیاسی فضا"^۱ می‌داند، و آن دیگری به زیر چتر رشته "معماری منظر"^۲ دعوتش می‌کند و... اما در جبهه عمل‌گرایان، همچنان خیل عظیمی با خوش‌بینی به آینده این تخصص "میان-رشته‌ای" می‌نگرند و رفع کاستی‌های جدی آن را مأموریت دانش پژوهان، به ویژه دانش آموختگان دوره‌های دکتری بیست ساله اخیر برمی‌شمرند.^۳ باید پذیرفت که به رغم گذشت پنج دهه از شکل‌گیری این رشته به مفهوم امروزی آن، هنوز اجماع کافی در مورد مفهوم و تعریف طراحی شهری وجود ندارد؛ ماهیت نظری طراحی شهری مورد تأمل لازم قرار نگرفته و کیفیتی که طراحی شهری در صدد آفرینش آن است به وقت معلوم نیست. در این میان، مفاهیم نوپدیدی همچون انگاره شهر پایدار، و مفاهیم کلیدی نظیر منظر شهری و آموزش طراحی شهری همچنان نیازمند روشن‌گری و بسط هستند. از جنبه

-
1. Sorkin (2009) *The End(s) of Urban Design*, p.155.
  2. Cuthbert (2007) "Urban Design: Requiem for an Era", p.219.
  3. Waldheim (2009) "The Othe '56".
Waldheim (ed) (2006) *The Landscape Urbanism Reader*.
  4. Scott Brown (2009) "Urban Design at Fifty: A Personal View", p.83.
  - Talen (2009) "Bad Parenting", p.183.

عملی نیز طراحی شهری با چالش‌های جدی روبه‌روست. یافتن پاسخ برای این پرسش که فرایند مطلوب و ممکن طراحی شهری کدام است و فرآورده‌های خروجی آن از چه ماهیتی برخوردارند، از جمله حوزه‌های نیازمند تأمل در قلمرو مورد بحث است.

هدف از نگارش این کتاب، ارائه گزارشی در باب تأملات و یافته‌های نظری و تجربی نگارنده با تأکید بر فهم طراحی شهری به مثابه علم و هنر آفرینش مکان‌های پایدار است. این هدف از طریق تلفیق دانش نظری بین‌المللی و دانش تجربی - حرفه‌ای نگارنده در قالب فرایندی از تلاش‌های نظریه پردازانه پیگیری شده است. کتاب حاضر از دو بخش اساسی، با عناوین "نظریه" و "نظریه در عمل" شکل گرفته است.

در بخش نخست کتاب، از فصل اول تا ششم، به ترتیب زیر به بُعد ماهوی طراحی شهری پرداخته می‌شود: فصل اول به چیستی طراحی شهری و تعریف آن از منظر تکاملی می‌پردازد و ضمن بررسی تحولات تاریخی مفهوم طراحی شهری، به پویایی و تحول یابندگی این حوزه معرفتی تأکید شده است و ضمن بازشناسی مراحل عمده تکامل آن و تشخیص پارادایم غالب در هر دوره، یک مدل مفهومی جهت تبیین چیستی آن ارائه می‌شود. در فصل دوم، نظریه‌ها و فرآیندهای طراحی شهری مورد بررسی قرار می‌گیرند. عموماً، نظریه طراحی شهری به مثابه مجموعه‌ای از اصول طراحی که به عنوان مبنای کار مورد استفاده طراحان است، فهمیده می‌شود. چنین فهمی از نظریه طراحی شهری، فهمی تقلیل‌گرایانه است و نمی‌تواند معرف کاملی از موضوع مورد نظر باشد. از این رو، در فصل مزبور پس از بررسی ماهیت و سودمندی نظریه‌ها، چارچوبی کل‌نگر برای گونه‌شناسی و مطالعه طیف گسترده نظریه‌های طراحی شهری ارائه می‌شود. فصل سوم به تشریح مدل مکان پایدار، یعنی هسته مرکزی این کتاب می‌پردازد. در این خصوص، نخست مفهوم "کیفیت" از منظرهای گوناگون مورد سنجش قرار می‌گیرد و در نهایت به کمک مدل مکان پایدار، کیفیت طراحی شهری به مثابه یک پدیدار و به عنوان فرایندی متشکل از سه مؤلفه تجربی - زیباشناختی، عملکردی و زیست محیطی تبیین می‌شود. در فصل چهارم،

گفتمان توسعه پایدار و انگاره شهر پایدار بررسی و به شهر فشرده سنتی ایرانی به عنوان محملی برای فراگیری اصول طراحی شهری و بوم‌سازگار تأکید می‌شود. فصل پنجم به منظر شهری می‌پردازد، یعنی واسطه‌ای که کلیت شهر را به مثابه یک "متن" آشکار ساخته و امکان قرائت آن را فراهم می‌آورد. در آن فصل، مفهوم منظر شهری، اهمیت و نقش‌های گوناگون آن بررسی و تعریف جامعی از منظر به مثابه سیستمی متشکل از سه جزء سیستم (عینی، ذهنی، ارزیابانه) پیشنهاد می‌شود و الگوی روند تکامل و بلوغ مفهوم مزبور ارائه می‌گردد. فصل ششم، به عنوان آخرین قسمت از بخش اول کتاب به مسئله آموزش طراحی شهری توجه دارد. در آن فصل، به دانش و مهارت‌های اساسی مورد نیاز طراحان شهری برای ایفای مسئولیت‌های حرفه‌ای خویش پرداخته و براساس مرور تحلیلی ادبیات تخصصی تعلیم و تربیت طراحی شهری، بررسی تجربه‌های دانشگاه‌های گوناگون و مرور تقاضای بازار، چارچوبی برای آموزش این رشته و حرفه ارائه می‌شود.

در بخش دوم کتاب، با عنوان "نظریه در عمل"، به بُعد رویه‌ای طراحی شهری در قالب فصل‌های هفتم تا یازدهم پرداخته می‌شود. فصل هفتم به مسئله بنیادین عمل طراحی شهری، یعنی فرایند، توجه دارد و به این پرسش‌ها می‌پردازد که آیا برای طراحی شهری فرایندی یگانه و منحصر به فرد وجود دارد یا برای آن فرایندهای چندگانه و گوناگونی موجود است. تفاوت و تشابه گونه‌های متفاوت فرایند طراحی شهری در چیست و چگونه می‌توان آن را در قالب یک مدل گونه‌بندی ارائه نمود؟ آیا برمبنای مشابهت‌های فرایندهای گوناگون، می‌توان الگوی واحدی از فرایند طراحی شهری ارائه کرد؟ در فصل هفتم، ماهیت فرایند طراحی شهری به مثابه گونه‌ای از کنش‌های اجتماعی - فضایی از منظر دو دیدگاه "کنش ارتباطی" و "کنش راهبردی" کنکاش و میان وجه آرمانی و وجه "واقعاً موجود" طراحی شهری تفاوت نهاده می‌شود. برمبنای یافته‌های این فصل، ابعاد دیگر فرایند طراحی شهری و جزئیات آن معلوم شده و به ترتیب زیر در فصل‌های بعدی بررسی خواهد شد: در فصل هشتم، به مسئله چشم‌انداز و چشم‌اندازسازی، به مثابه قلب فرایند طراحی شهری راهبردی

توجه می‌شود و چارچوبی برای صورت‌بندی بیانیه چشم‌انداز، به گونه‌ای که گویای همه جانبه سیمای اقتصادی، اجتماعی و کالبدی شهر/محلّه باشد، ارائه می‌شود. فصل‌های نهم و دهم به سنجش وضعیت مکان در فرایند طراحی اختصاص دارد با این تفاوت که در فصل نهم به یک شیوه همگانی، یعنی تکنیک مکان‌سنجی و در فصل دهم به یک شیوه تخصصی، یعنی تکنیک سوات و مناسب‌سازی آن برای کاربرد در طراحی شهری پرداخته می‌شود. سرانجام در فصل یازدهم، فرآورده‌های طراحی شهری، به عنوان برونده‌های فرایند طراحی مورد بحث قرار می‌گیرد و با ارائه تجربه ایرانی در زمینه طراحی شهری، پیوند میان نظریه و عمل در این حوزه به نمایش گذاشته می‌شود.

www.ketab.ir